

ІЗ ІСТОРІЇ ФОНДУ ВИДАНЬ З МИСТЕЦТВА ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

На сьогодні фонд видань ЦНБ Хну з мистецтва налічує близько 57 тис. одиниць зберігання. Всі видання незалежно від виду і часу публікації є частиною колекції відділу підкісних видань та рукописів. За майже 200 річний період існування бібліотеки у фонді зібрані видання, що репрезентують поліграфічне мистецтво шести століть, якщо відлік часу вести від знаменитої інкунабули – “Хроніки Шедела” (1493), в якій міститься близько двох тисяч ксилографій німецьких майстрів гравюри другої половини XV ст. і на цій підставі включений в особливий розділ фонду: “з мистецтва” - колекцію ілюстрованих видань з історії.

Формування названого фонду, як і всього теперішнього забрання бібліотеки, розпочалося, відразу після відкриття університету. Однак якщо основу старого дореволюційного (до 1917 р.) книжкового масиву ЦНБ складав фонд бібліотеки імператорського Харківського університету, яка раніше іменувалась фундаментальною, то фонд видань з мистецтва цього ж періоду формувався не лише у рамках фундаментальної бібліотеки, але й шляхом об'єднання ряду книжкових зібрань інших підрозділів університету, основною частиною якого як кількісно так і якісно, безумовно, була бібліотека Музею красних мистецтв та старожитностей, що проіснував при університеті до 1920 р.¹

Аналізуючи історію формування цього фонду, водночас можна виділити і етапи формування та становлення системи університетської освіти в Росії XIX століття, а також її роль в організації та розвитку художнього виховання і освіти того часу.

Зауважимо, що видання з мистецтва з'явилися в університеті ще до створення в ньому музею і його бібліотеки. Їх поява була закономірною, бо, як планував В.Карабін, в університеті мали бути дев'ять факультетів, один із яких представляв бв відділення красних мистецтв, йому ж відводилося і роль місцевої Академії мистецтв.

Мабуть подібний проект – узагальнення досвіду роботи заснованого у XVIII ст. Московського університету, а також петербурзької академії мистецтв, в яких Ломоносову, за висновком дослідників, удалося успішно реалізувати просвітницькі ідеї В.М.Татищева, зокрема, про особливий устрій в Росії університетів і академій мистецтв. Крім цього, Харків мав і власний досвід: ще у XVIII столітті у Харківському колегіумі у вигляді художніх класів фактично створено першу державну художню школу в Україні. Цим самим започатковано художню освіту і в самому Харкові.²

Здійснення згаданого проекту Карабіна приляло б поглибленню і подальшому розвитку цього починання. Однак, заснований зусиллями В.Карабіна університет мав лише чотири факультету, традиційних для подібних тогочасних закладів. Звідси реалізація ж ідеї організації художньої освіти була обмежена відкриттям при університеті кількох класів мистецтв: малювання і живопису, музичного, танцювального, передбачалося також і викладання архітектури.

Для усіх названих класів були потрібні навчальні посібники. Так з запису предметів музичного класу поряд із свічками, попіврами, скрипками, флейтами тощо згадувалися нотні видання, навчальні посібники гри на музичних інструментах³. Можливо, ці видання після закриття в 1859 р. класів “приятных искусств”, як їх ще тоді іменували, могли бути передані до фонду фундаментальної бібліотеки: їх пошук триває. На жаль, в семі десяти роки XX ст. частина старих нотних видань, виявлених в шкафах підвального приміщення бібліотеки, за словами нині працюючих співробітників, була винесена за її межі і, можливо, знищено, серед них була література початкового періоду існування університету, то вона, назажди втрачена.

Кабінет малювання й живопису мав своє “зібрання предметів”. Процес навчання по класу малюнку, крім усього іншого, передбачав обов'язкове копіювання художніх творів визнаних майстрів. Так, наприклад, учні Петербурзької академії мистецтв для подібних занять відвідували Ермітаж, де, починаючи з кінця 60-х років XVIII ст., мали доступ до багатой колекції особистого зібрання Катерини II. Для вихованців Харківського університету було придбано зібрання естампів. Ось яку характеристику їм мистецтвознавець С.І. Редін: “...образцы - хотя все исключительно предметы литографского и гравировального искусства, но прекрасного подбора не только для целей преподавания, рисования, но й для художественного наслаждения”. Не всі зібрання естампів зберігались у кабінеті, частина їх, у тому числі знаменита “колекція гравюр Аделунга”, знаходилась в бібліотеці, за винятком семи років (з 1847 по 1854 рр.) її перебування в кабінеті малювання (на прохання вчителя Є. Чирікова), поки бібліотекар філімонов. “ревнуня о том, чтобы можно было что показатъ посетителям библиотеку”, не “исходатайствовал перем, попечителем округа о возвращении её в библиотеку”.⁴

Окрім казенних надходжень, кабінет класу малювання збагачувався і за рахунок пожертв

деяких випускників університету. Перший великий художній дар класові малювання було зроблено в 1657 р. І.Є.Бецьким, видавцем історико-літературного альманаху "Молодик". У цьому ж році було покладений початок серії його дарунків університету, і, що важливо для нас, вони не обмежувались лише колекціями картин. Серед подарунків були альбоми фотографій, гравюр, а також книги.⁵ Відомо, що після скасування класів мистецтв, всі їх зібрання були передані музею, а пожертвування Бецького стали основою картинної галерії музею, спеціального відділу гравюр і бібліотеки при ньому.

З часом у розпорядження музею перейшли і зібрання відділення "красних мистецтв, що існувало при університетському мюнц-кабінеті і за свідченням сучасників, стало систематично поповнюватися лише завдяки професорові класичних мов і старожитностей А.С.Галицькому. Про нього йдеться унарисі про викладання мистецтв у Харківському університеті Є.К.Редін. Зокрема повідомлялось про викладання Галицьким, поряд з іншими предметами", археології древнього мистецтва". У зв'язку з цим нагадаємо, що в університетах минулого століття історія мистецтв викладали частіше разом із класичною археологією. Звідси, мабуть, і таке утворення, як Музей красних мистецтв та старожитностей. У сорокові роки XIX ст. його ще не існувало серед навчально-допоміжних закладів університету, хоча 1835 р. Він уже був передбачений.

Валицькому належить думка і про створення при мюнц-кабінеті, яким він завідував з 1836 по 1849 рр., зібрання гіпсових копій з оригіналів давнього мистецтва. Цікаво, що пізніше, в кінці XIX ст., творець нинішнього Музею образотворчих мистецтв ім. О.С.Пушкіна проф. Московського університету І.В. Цветаєв, також задумував його як "музей зліпків". Для забезпечення більшої значущості курсу, Валицький потурбувався про передплату літографованих репродукцій творів відомих галерей та інших художніх видань, ставивши цим самим початок формуванню спеціальної бібліотеки при своєму кабінеті. Назви деяких із них відомі. Це увражі Мюнхенської галереї і Дрезденської галерії, а також деякі видання "Старожитностей Геркуланума і Помпеї". Придбані на початку сорокових років вони є найпершими надходженнями музейної бібліотеки, які до нашого часу.⁶ С відомості про передання Галицьким й інші видань. Оскільки вони перейшли до складу бібліотеки музею, то могли бути передані до фундаментальної бібліотеки.

Підтвердження існування літератури з мистецтв у фонді фундаментальної бібліотеки є не тільки в датованих каталогах, а й повідомлення К.І. Редіна про те, що при перерозподілі бібліотечного фонду на відділи в 1903 р., під номером 1 значився відділ теорії та історії мистецтв. Саме в такому відділі було обгрунтованим і створенням. У другій половині XIX ст. в країнах Європи розпочався справжній бум краєзнавства. Передусім воно ставало наукою, університетською наукою, створю-

вались кафедри історії мистецтв. Не були і російські університети. Так, згідно з статутом 1863 р., при історико-філологічному факультеті була затверджена кафедра історії і теорії мистецтв, хоча, як відзначав Є.К. Редін, вона не була зайнята спеціалістом викладачем до 1893 р., коли читання лекцій з історії мистецтв почав сам Редін. І все ж до нього, окрім уже згадуваного проф. Валицького, в першій половині 80-х років проф. О.І. Кирпичников читав такі курси, як "Література та мистецтво раннього християнства", "історія італійського мистецтва епохи Відродження", "історія російського мистецтва". Пізніше, в другій половині того ж десятиліття, читання лекцій з історії мистецтва було продовжено проф. грецької літератури О.М.Деревицьким. У 50-і роки XIX ст. в університеті читав курс "Історії архітектури і історії будівничого мистецтва" проф. кафедри архітектури М.П. Львов. Його попередником був відомий Харківський архітектор Є.О. Васильєв, якому також оводилося читати лекції з архітектури. У зв'язку з викладеним вище перерахованих курсів виникла потреба і у спеціалізованій. Так, при кафедрі історії та теорії мистецтв, яка білош за все потребувала видань з мистецтва створено, "музей древностей и изящных искусств". Фактично ним, очевидно, став "кабинет изящных искусств", який іменувався "музеем изящных искусств" і з 1864 р. отже мав окреме приміщення і свого завідуючого, а до того часу існував спільно з мюнц-кабінетом, після того, як з 1861 р. відкрився публічний відвідувань.

Слід відзначити, що Редін⁸ в своїх дослідженнях з історії музею пише, то про "отделение изящных искусств, то про "кабинет (музей) изящных искусств". Чіріков же повідомляв про те, що кабінет "изящных искусств" разом з класом малювання і живопису знаходився у розпорядженні художників-вчителів мистецтва і пізніше, після скасування згаданого класу, став називатися "Музеем изящных искусств" також з 1861 р. Швидше за все, були об'єднані всі згадані відділення і кабінети. І, сформований на їх основі Музей "древностей и изящных искусств" при Харківському університеті, вже в той час набув особливого значення як науково-просвітительська установа місцевого краю. При музеї, як відомо, існувала бібліотека.

Вивчення історії формування будь-якого книжного фонду неможливо без аналізу архівних документів конкретної установи, його каталогів у фундаментальній бібліотеці університету вони збереглися. І їх вивчення дозволило б відстежити динаміку формування фонду з мистецтва. Проте перегляд цих записів вимагає багато часу, оскільки у 1905 р. в бібліотеці понад 85 тис. назв творів з різних галузей знання. Щоправда, існують видані розрізнені друкарським способом каталоги університетської бібліотеки, але на їх основі встановити безперервну динаміку фонду неможливо.

Отже, джерел на які спиралися Редін при написанні історичного нариса про музей, нажалі, до цього часу виявити не вдалося. Єдиним документальним джерелом, яке дійшло до нас і яке відображає склад музейної бібліотеки на

певному етапі її снування, може служити унікальний примірник – “Каталог книг и художественно собранный, находящихся в Музее изящных искусств и древностей при императорском Харьковском университете (до 1890 г.)”. За висновками Редіна, це був лише перший випуск. Готувався до друку і “Новый каталог всем изданиям и фотографиям, имеющимся в библиотеке музея”. Але другий випуск ані в друкованому, ані в рукописному варіанті також до цього часу не виявлено. Згаданий примірник каталогу 1890 року цінний тим, що завдяки наявності в ньому даних про час надходження майже всіх видань, що були на той час в бібліотеці музею, можна зробити висновки про динаміку її формування аж до виходу в світ названого каталогу.

Видання, що надійшли в музейну бібліотеку після 1889 р., можна виявити лише завдяки наявному на них зеленкуватому відбитку великої прямокутної печатки з надписом: “Музей изящных искусств и древностей Императорского Харьковского университета” або відбитку овальної печатки меншого розміру з зазначенням тієї ж установи.

У згаданому історичному нарисі Редіна наведено назви лише деяких видань, що входили до відомих дарів І.Е.Бецького і А.М.Алфьорова. Повний перелік останніх Редін мав на увазі, посилаючись на невиявлені поки ще справи “Правления и Совета университета” (посилання супроводжувались із зазначенням року надходження). Вказівкою лише на рік надходження обмежувались і цінні, за свідченням Редіна, твори з історії мистецтва, які придбав Д.І. Каченовський. Порівнюючи наведені в нарисі Редіна дані про час надходження видань з роками, що вказані в згаданому каталозі, а також аналізуючи дані про номери, записані в матеріальних книгах, що також зафіксовані в каталозі, можна “реконструювати” (Іншими словами “Ідентифікувати”) деякі дари й надбання.

“Каталог книг и художественных собраний...” свідчить про значну цінність бібліотечного зібрання музею. Бібліотеці, зокрема, належало декілька робіт одного з найбільш яскравих і цікавих представників Французької художньої критики – Теофіля Торе, (під псевдонімом “В.Бюржер”). Саме його твори стали найбільш цікавою частиною виконаною з поліграфічною розкішшю монументального, багато оздобленого гравірованими репродукціями чотирнадцятитомного видання Жарля Длана “История живописцев всех школ”. Це видання свого часу користувалось гучним усміхом. П’ять його томів придбала музейна бібліотека. У бібліотеці був і твір Джона Рескіна – відомого представника елітарної англійської художньої критики.

Поряд з цінними виданнями різних музейних зібрань до дев’яностого рок минулого століття в музейній бібліотеці зберігались і фундаментальні теоретичні праці. Цікаво, що значне число видань, наявних у бібліотеці музею, відображало вже сформований на той час в науці про мистецтво так званий культурно - історичний метод. Передусім, це твори Іоганна Пассавана, одного з перших у Німеччині професійного історика мистецтва

культурно - історичного напрямку Г.Вагена - директорам знаменитої Берлінської галереї. Вважається, що його праця з описом музейних і приватних колекцій до цього часу можуть слугувати джерелом важливої інформації для мистецтвознавців і музейних працівників. Праці А.Дидрона і Р.Гаруччі – авторів перших досліджень в галузі давньохристиянського мистецтва, представників іконографічного напрямку. Тут були представлені і роботи відомих німецьких вчених. А.Конце, Я.Овербек, А.Шпрінгер. Зауважимо, що Шпрінгер був відомий і як перший мистецтвознавець – педагог, який остаточно утвердив історію мистецтва в якості університетської Дисципліни. Він був автором першої великої наукової школи в історії професійного мистецтвознавства. У бібліотеці зберігались, зокрема, його відоме “Руководство по истории искусств”, що користувалось свого часу великою популярністю і неодноразово перевидавалось, в т.ч. і в нашому столітті. Із трьох найбільш відомих в XIX в. універсальних путівників з історії мистецтва, бібліотеці музею належала також і праця Ф.Куглера, яка, на думку спеціалістів, безпосередньо вплинула на еволюцію історії мистецтва.

Культурно - історичний метод знайшов своє відображення і в представлених із бібліотеки музею працях видатних вітчизняних істориків мистецтва – Ф.І. Буслаєва і Н.П.Кондакові. Перераховані видання сприяли формуванню певного мистецтвознавчого знання, про специфіку якого можуть говорити сучасні вчені.

Музей мав також добре відомі історії мистецтвознавства праці Д.О. Ровинського (доречі, одне із розкішних видань, присвячене творчисті майстра гравюри Чемесова, має власноручну дарчу надпис Ровенського – “Харьковскому музею изящных искусств”). Значну цінність представляють його ж “Русские народные картинки”, “Подробный словарь русских гравиров” й “Материалы для русской иконографии”. Представлені в музейній бібліотеці праці таких авторитетних збирачів матеріалів з історії мистецтва, як А.І. Сомова, П.М. Петрова, О.М.Андреева. в музейній бібліотеці знаходиться і перша російська “всеобщая история искусств” П.П. Гнедича, є також одна з перших російськомовних праць із загальної історії музики “Очерк всеобщей истории музыки” російського музикознавця Л.А. Саккетті.

Музейна бібліотека володіла і фундаментальними словниками Наглера и Сіре, Дюка – десяти томний словник французької архітектури XI – XVI ст., дев’ятнадцятитомним виданням моворів Джорджа Вазарі.

У музейній бібліотеці зберігались періодичні видання, згадаємо найбільш вагомий серед російських художніх журналів другої половини XIX ст. – “Вестник изящных искусств”. Багатим джерелом фактичних відомостей, популяризатором мистецтвознавства були “Художняя газета”, “Пчела”, “Художественный журнал” та ін.

Серед іноземної періодики, поряд з пізнішими, були перші спеціальні журнали чисто мистецтвознавчого плану французький та німецький.

Взагалі ж, слід відзначити, що за даними згаданого каталогу, принаймі до 1890 р. музейна Бібліотека більш чим на дві третини складалася із іноземних видань. Причому більш половини іноземного масиву було представлено французькими виданнями. Це цілком закономірно, якщо згадати, що Франція XIX ст. переживала справжній розквіт художньої критики, другий великий масив видань іноземними мовами сформували книги надруковані Німеччини. В бібліотеці також було більш трьох десятків видань італійською та англійською мовами.

Всього на 1890 р. у бібліотеці музею, якщо судити за каталогом, належало майже півтисячі видань різних найменувань, хоча систематично цілеспрямоване поповнення її виданнями наукового профілю розпочалося не раніше 1865 р. Особливо інтенсивне поповнення її фондів відбулось з 1863 р. тобто з часів вступу на посаду завідувача музеєм С.К. Редіна. Впродовж 12 років його керівництва, за даними В.Ю. Данилевича¹⁰, бібліотечний фонд поповнено виданнями, кількість яких більше, ніж у тричі, перевищувала параметри книжкового зібрання музею на 1890 р. До 1904 р. тобто за чотирнадцять років загальний книжковий фонд складав близько 3,5 тисяч видань. При цьому четверта частина надходжень за вказаний період складала пожертву (щорічна їх кількість сягала від 6 до 80 примірників). Цікаво, що з метою поповнення своїх фондів у такий спосіб музей навіть потурбувався про виготовлення "друкарських бланків з текстом такого змісту: "М.Г." (Милостивый государь! - А.С.) Библиотека Музея древностей и изящных искусств Имп. харьковского университета покорнейше просит Вас о пожертвовании ей изданн... Вами труд... Зав. библиотекою и музеем профессор...". Такий бланк з позначеною датою

початку нашого століття був знайдений зовсім недавно в одній з книжок¹¹ ЦНБ ХНУ. Необхідно відзначити, що даровані видання з мистецтва надходили не лише до бібліотеки Музею красних мистецтв, але й до фундаментальної бібліотеки університету. Найцінніший та найвеличинний з них (2358 найменувань) – подарунок А.М. Матушинського, уродженця Харківської губернії, вихованця місцевого університету, автора праць з художньої критики. Подаровані ним видання склали "Бібліотеку А.М. Матушинського". Нині це зібрання зберігається, хоча й не як окремий дар, у фонді відділу рідких видань ЦНБ. Повний його перелік відображено в друкованому каталозі¹² (подібні каталоги створювалися й до інших дарів), а окремі видання легко виявити за наявністю обкладинок книжок ініціалів "А.М" та штемпельного відбитка власника на титульних аркушах.

На жаль, відсутність каталогів. Музею красних мистецтв не дозволяє з необхідною повнотою відтворити формування фонду після 1904 року. Однозначно очевидне лише те, що реорганізації, яку університет пережив у 20-ті роки XX ст. роки, формування фонду видань з мистецтва здійснювалось паралельно як у рамках фундаментальної університетської бібліотеки, так і в бібліотеці музею. Ліквідація Музею красних мистецтв у структурі університету та скасування самого університету, а також зміна статусу його колишньої фундаментальної бібліотеки призвели до вимушеного злиття фонду видань з мистецтва з книжковим зібранням музейної бібліотеки. Видання, що були надбанням Музею, передано до фонду Центральної науково - навчальної бібліотеки (ЦНУБ) - таку назву отримала фундаментальна бібліотека університету, який тимчасово (до 1933 р.) припинив своє існування.

Примітки:

1. Евтушенко С. Музейна історія Харкова 1920-1930-х рр. // Наукова конференція "Художнє життя Харкова першої третини XX століття": Тез. доповідей та повідомлень. - 1993. - С.22.
2. Соколюк Л.Д. Харьковская художественная школа и её роль в формировании системы художественного образования в Украине в XVIII в. // Русское искусство второй половины XVIII - первой половины XIX в. : Материалы и исследования. - м., 1979. - С.170.
3. Редин Е.К. Преподавание искусств в Императорском харьковском университете. - 1979. - С.170.
4. Там само., С.10.
5. Редин Е.К. Музей изящных искусств и древностей Императорского харьковского университета (1805 - 1905). - 1904. - С.19.
6. Назви видань мовами оригіналів: "Caierie in Dresden" (Dresden, 1836); "Herculanum and Pompeii..." (Hmburg, 1841). Серед окремих аркушів гравюр, що зберігаються у папках "Reprodouktionen der verschí edenen Maier ..." (Munchen: Piioty and Loehie, S.a.), можливо, є аркуші Мюнхенської пінакотеки, придбані А.К. Валицьким (інв. №№ 126844, 26846).

7. Рубинский К.И. Фундаментальная библиотека университета // Ученые общества и учебновспомогательные учреждения Харьковского университета (1805 - 1905). 1911. - С.42
8. Редин Е.К. Музей изящных искусств и древностей Императорского Харьковского университета (1805 - 1905). - 1904. - С.8, 26, 52.
9. Чириков Г.С. Записка о происхождении и составе музея изящных искусств при Императорском Харьковском университете // Указатель произведений, хранящихся в Музее изящных искусств при Императорском Харьковском университете. Живопись. - Харьков, 1877 - С.235.
10. Данилевич В.Е. Музей изящных искусств и древностей // Ученые общества и учебновспомогательные учреждения Харьковского университета (1805 - 1905). - 1911. - С.64.
11. Каталог астрономических, геодезических, геометрических механических инструментов и разных вещей, находящихся в астрономическом кабинете Харьковского университета, составленный А.Ф. Шагиным. - Харьков, 1840 (РК-ХДУ-І, інв. № 10337).
12. Каталог библиотеки Императорского Харьковского университета. Отделене: "Библиотека А.М. Матушинского". - 1895.

